

Ruprecht M. J. Přecechtěl:
Ctibor Tovačovský z Cimburka

Na přední straně obálky:
Ctibor Tovačovský z Cimburka předává králi Jiřímu
z Poděbrad knihu Hádání Pravdy a Lži ...
(dřevořezba z roku 1539)

Doba náboženské koexistence a tolerance

JOSEF VÁLKA

*H*istorikové většinou chápali a líčili české dějiny jako dějiny konfliktů a bojů, jak to odpovídalo dramaticko-heroickému pojetí historie. Jedním z těchto konfliktů byl konflikt náboženský, zahájený husitstvím. Husité nebyli schopni prosadit vládu Božího zákona nejen v celém křesťanstvu, ale ani v Koruně české a posléze ani v Čechách a na Moravě. Nebyli však jako „kacíři“ vymýceni a po patnáctileté válce s nimi uzavřela katolická církev na basilejském koncilu kompromis. Jacob Burckhardt charakterizoval ve svých „Úvahách o světových dějinách“ výsledky husitství těmito slovy: „Je velkým štěstím krize, neoctne-li se v rukou cizí intervence nebo neudělá-li rovnou dědičného nepřitele vládcem. Ojedinelým jevem je v tomto směru husitství, kde se vedle teroristické strany stále udržuje ve městech umírněná strana (později zvaná „kalíšníci“), útokům zvenčí čelí spolu s teroristy, avšak později - když poněkud ochabli - tyto extremisty likviduje, samovolně uzavírá propast revoluce a pak sto let v podstatě prosazuje svou vůli.“ Nahradíme slovo teroristé slovem táborští radikálové a obraz velkého kulturního historika je přesný. Basilejská kompaktáta a Jihlavské mírové smlouvy s koncilem a králem Zikmundem (1436) vytvořily v Čechách a na Moravě jedinečnou situaci: v obou zemích byla legalizována dvě křesťanská vyznání - katolíci a utrakvisté; v symbolickém jazyce doby křesťané „podjednou“ a „podboji“. Čechy se tak staly „rozděleným královstvím“ se všemi důsledky tohoto stavu. Společnost se musela nyní vyrovnávat s narůšením jednoho z principů, na kterém dosud byla založena její stabilita: principu náboženské jednoty. Musela najít právi-

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta, Ustřední knihovna
Příř. č. 4588-15
Číslo 11 A 1111

dla, která by toto soužití umožnila a obhájila. Tato pravidla byla nalezena v zemském právu a Cibor Tovačovský z Cimburka je jedním z jejich tvůrců. Na základě těchto pravidel se v Čechách a na Moravě vytvořila i ojedinelá náboženská mentalita a ojedinelá nábožensko-politická kultura.

Koexistence dvou vyznání nebyla ještě tolerancí v moderním slova smyslu; spíše vynuceným kompromisem po patnáctileté válce, když politikové a teologové obou stran dospěli k závěru, že samotná válka nepřinese „konečné řešení“, že husity nelze vyhubit a že sám Bůh si přejde, jak se vyjádřil jeden z legátů basilejského koncilu, aby se nastoupila místo cesty války cesta jednání. Koexistence byla také neustále ohrožována a její udržení vyžadovalo vědomí její legitimnosti a neustálého intelektuálního i mocenského úsilí.

Od doby pontifikátu Pia II. /1458-1464/, vzdělaného humanisty a dobrého znalce českých poměrů, přestalo papežství uznávat basilejská kompaktáta a následovaly nové války v době vlády Jiřího z Poděbrad, Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského. Měly obnovit poslušnost husitů k papežské církvi a jednotu Koruny české. V praxi by ovšem znamenalo přijetí papežských podmínek restauraci, na kterou nemohl husitský král přistoupit. Války opět nevedly k vítězství ani jedné strany, potvrdily náboženské rozdělení obyvatel Čech a Moravy a ohrožily vážně integritu zemí Koruny české. Vychodisko bylo opět nalezeno v míru založeném na koexistenci obou náboženství. Čeští stavové dali tomuto kompromisu pevnou základnu zákonem vyhlášeným Kutnohorským sněmem roku 1485. Na Moravě vtěhl legalitu obou vyznání do zemského práva zemský hejtman a autor respektované právní příručky Cibor Tovačovský z Cimburka. V obou zemích mohla žít obě vyznání vedle sebe a toto soužití bylo garantováno zemskou mocí a musel je respektovat i panovník.

Německá reformace, která se slovy Martina Luthera přihlásila k Husovu odkazu, a osvobodila tak Čechy z jejich izolace, musela řešit brzy podobný problém jako reformace česká. Také německé reformaci se nepodařilo zvítězit v celé říši, která se postupně rozdělila na katolická a evangelická knížectví a města. Po krátkých válkách ve čtyřicátých letech 16. století byl mezi katolíky a luterány uzavřen kompromis augsburským mírem (1555), který formuloval zásadu „cuius regio, eius religio“ /čí panství, toho náboženství/. Na dlouhou dobu

byl v Německu (a tím i v českých zemích náležejících k říši) zachráněn mír, ale současně bylo uspořádání náboženských poměrů svěřeno zemské nebo městské moci. Humanisticky vzdělaný císař Ferdinand I. se pokoušel na tridentském koncilu zachránit jednotu křesťanstva podle „českého modelu“, povoláním kalicha, ale definitivnímu rozdělení křesťanské Evropy nezabránil. Čechové a Moravané si uchovávali i v době počínajících náboženských válek v Evropě svou náboženskou koexistenci garantovanou zákonem, ale v druhé polovině 16. století opouštěli „kompaktátovou“ základnu této koexistence, byli vtahováni do evropských nábožensko-politických konfliktů a ani nové pokusy o legalizaci české konfese panovníkem nemohly zastavit cestu do katastrofy velké náboženské války.

Oněch dvě stě let náboženské koexistence katolíků a evangeliků v českých zemích je epocha, jejíž velikost začínáme oceňovat teprve nyní, kdy se po chvíli velké naděje po zhroutení intolerančních politických ideologií znovu objevují hrozby nesmiřitelného fundamentalismu všeho druhu a kdy v mnoha oblastech duch koexistence a tolerance upadá.

Nedocenění této epochy bylo v moderní době vyvoláváno odporem ke kompromisu a přísným moralismem. Ještě Masaryk kárá v „České otázce“ Rokycanu za jeho modlitbu „Dejž nám, milý Bože, v prostředek uhodit!“. Vidí v této zasadě cestu k nejistotě, neurčitosti a prostřednosti. Každý kompromis ve věcech víry, chápané jako konfese, byl pokládán za projev slabosti, laxnosti, ne-li zrady. Období koexistence bylo mylně chápáno jako ústup od ideálů a náboženská tolerance jako produkt kupecké mentality feudálních pánů, kteří trpěli na svých panstvích všechna vyznání svých poddaných, neboť jim tyto poddaní přinášeli zisk. Člověk středověku a reformace zřejmě nebyl prost všech normálních lidských vlastností a slabostí, toulhy po moci a bohatství. Byl vystaven pokusům všeho druhu, nicméně své postoje v tak důležitých věcech, jako byly věci víry, musel mít zdůvodněny nábožensky, nikoliv jen politicky nebo ekonomicky. Všichni lidé v 15. a 16. století byli věřící křesťané, a v tom je klíč k pochopení české náboženské koexistence.

V Čechách a na Moravě vznikla a byla mnohokrát explicitně vyjádřena zvláštní náboženská mentalita, kterou nazýváme nadkonfesioním křesťanstvím. Čechové a Morava-

né 15. století pochopili, že konfessionalizace nemusí vést k likvidaci jednoty křesťanského lidu tehdy, uvědomí-li si tento lid, že je přese všechny rozdíly v kultu lidem křesťanským. Tolerance Čechů a Moravanů 15. a 16. století je založena na tomto vědomí. Na basilejském konciliu si delegace husitských Čechů vymínila, že nesmí být „kaceřována“ Jakmile je někdo z horlivých polemiků nazval kacíři, hrozili Čechové odchodem z jednání a pokračováním ve válce. Dosud nepřekonanou bariéru mezi křesťany a vyhlášenými kacíři překonali při basilejských jednáních jak umírnění husitští teologové, k nimž patřili i Rokycana a Prokop Veliký, tak někteří teologové koncilu, jako byli kardinál Cesarini nebo legát Palomar. Kompromis teologů byl klíčem k míru, koexistenci a toleranci do té doby, dokud teologie determinovala myšlení. Světská moc pak mohla dosažený kompromis pouze garantovat a dodržovat i tím, že zakazovala, jako král Jiří, hádky teologů a kazatelů. Vtělení koexistence do zemského práva se týkalo nejen šlechty, ale i poddaných. Zemské právo se stalo nejen zárukou existence legálních vyznání, ale i základem „svobody víry“, jež umožnila i existenci „sekt“. Požadavek „svobody víry“ kladly na panovníka až do Bílé hory celé zemské obce, tedy jak evangelíci, tak katolíci. Zemské právo také v této době vytláčovalo z civilního práva některá ustanovení, dokonce i v tak posvátné věci, jako byla svátost manželství, a umožňovalo smíšené sňatky šlechty. „Svoboda víry“ implikující svobodu kultu byla výslovně vztažena i na poddané a kněžím byla ponechána volba, zda budou podávat svátost oltářní pojednou nebo podobojí. Někteří kněží podávali skutečně jak katolíkům, tak evangelíkům. Nemohli to být věřící křesťané?

Podstatné pro náboženské klima v českých zemích bylo ovšem to, že „nadkonfesionální křesťanství“ vyznávali světší páni, v době stavovského státu téměř nejvyšší moc ve státě a nejvyšší moc na panstvích. Čtíbor Tovačovský z Cimburka, syn husitského hejtmána Jana Tovačovského, zemský hejtmán a znalec zemského práva, je příkladem tohoto „nadkonfesionálního křesťana“. Patří k těm politikům své generace, kteří vtělili toto křesťanství do zákonů a do praxe. Páni zaručovali na svých panstvích svobodu katolíkům, evangelíkům různých vyznání i židům, uzavírali vzájemné sňatky a společně sněmovali, hodovali a intrikovali proti sobě v klanech, které se nekryjí přesně s konfesemi. Jen bohoslužby navštěvovali od-

dělené, ale to nenarušilo ani vědomí obce, ani vzájemnou komunikaci. Jan z Pernštejna, nejmocnější pán v 1. polovině 16. století, psal, že o všech, kteří věří v Krista, věří, že jsou křesťané. Tito páni a jimi ovládané zemské obce však nemohli zabránit tomu, aby do českých zemí od počátku 17. století nepromíkl averzní fundamentalismus a nestal se politickou ideologií v boji o moc mezi stavy a absolutním panovníkem. Ještě na počátku velkého nábožensko-politického konfliktu třicetileté války, zahájené českým povstáním, se najde na Moravě v evangelickém táboře muž, který prohlásí, že ho nic nedonutí, aby tasil meč za svou víru. Je to Karel starší ze Žerotína. Přesvědčí o tom většímu svých souvěrců a stane se výraznou osobností tragédie českých a moravských evangeliků, v níž je idea i praxe koexistence a tolerance zničena.

Česká tradice koexistence žije pak v myšlení a díle Koomenského. Tento velký Moravan, oběi intolerance a politizace konfesí, se vrací k tradici českého nadkonfesionálního křesťanství, ovšem marně. Moderní tolerance se musela prosadit jinde než v zemích, kde mohla mít svůj počátek.